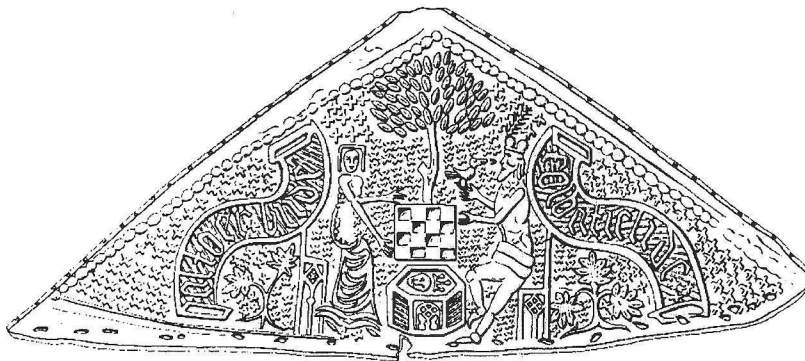

Altoes blide/so wat ic lide. Enkele gedachten over laat- en postmiddeleeuwse archeologiebeoefening in Holland¹

Arnold Carmiggelt

In 1979 werd in de binnenstad van Leiden, nabij de monumentale Boterwaag, een snipper leer gevonden (figuur 1). Bij graafwerkzaamheden ter plaatse voor de aanleg van een rioolsleuf werden verscheidene laat- en postmiddeleeuwse ophogings- en afvallagen aangesneden en werden talrijke vondsten gedaan.² De leersnipper werd niet in een dergelijke laag *in situ* aangetroffen, maar in een verrommelde berg uitgegraven grond. Een dergelijke vondst wordt door archeologen een 'losse vondst' genoemd, hetgeen wil zeggen dat een object los van zijn vondstcontext is aangetroffen en daardoor niet direct in verband gebracht kan worden met de overige artefacten of aanwezige grondsporen. En, zoals gek genoeg vaker met losse vondsten het geval is, betreft het hier een interessant object.

Figuur 1. Snipper leer gevonden te Leiden

De driehoekige snipper leer is rijk versierd. De centrale voorstelling bestaat uit een zittende man en vrouw aan weerszijden van een speelbord. Op de voorgrond bevindt zich een waterput en op de achtergrond een boom. Ook een tekstband is

aangebracht met: ALTOES BLIDE/SO WAT IC LIDE, hetgeen zoveel betekent als 'steeds verheugd, (maar) evenzeer lijd ik'. De voorstelling is aangebracht volgens het procédé van het zogenaamde blinddrukken, waarbij het leer eerst vochtig werd gemaakt en daarna met een verwarmde metalen stempel werd bedrukt. In Holland, maar ook elders, zijn meer van dergelijke leersnippers in steden gevonden. Ze vormden de bovenbladen van laat-middeleeuwse slippers, een schoeiseltype dat, zo blijkt uit talrijke iconografische bronnen, vooral door vrouwen gedragen werd. De bovenbladen kunnen met verschillende voorstellingen versierd zijn, zoals fabeldieren, afbeeldingen van een bruid en bruidegom, of voorstellingen met de boomgaardscène uit de roman van Tristan en Isolde, waarvan sprake is bij het exemplaar uit Leiden.³

Men vermoedt dat dergelijk rijk versierde slippers door de bruidegom als huwelijksgift aan de bruid werden geschonken.⁴ Hoewel dergelijke handelingen uit historische bronnen niet bekend zijn, blijkt wel uit verschillende stadskeuren dat schoenen door het bruidspaar aan bruiloftsgasten werden geschonken. Zonder hier uitgebreid op in te gaan, kan een dergelijke huwelijksgift verklaard worden als bevestigingsrite van de rolverdeling tussen man en vrouw. De amoureuze connotaties, die zowel het voorwerp (de slipper) als de voorstelling bezitten, spelen daarbij ook een rol. Daarnaast kan het uitwisselen van geschenken door het bruidspaar aan verwanten uiteraard ook welstand tonen en sociale relaties bevestigen. Hoe dan ook, met deze snipper leer uit de bodem van Leiden zijn we beland op het terrein van de sociale en mentaliteitsgeschiedenis.

In dit artikel staat de laat- en postmiddeleeuwse archeologie centraal. Aangezien deze zich bezighoudt met de bestudering van een periode waarvan ook veel historische en iconografische bronnen voorhanden zijn, is de vraag gerechtvaardigd of ze aan de studie van het verleden nog wel een wezenlijke bijdrage kunnen leveren. Wel is duidelijk dat de laat- en postmiddeleeuwse archeologiebeoefening plaatsvindt op het raakvlak van de archeologie en de geschiedenis en daarom bij uitstek in staat is om de wisselwerking, overeenkomsten en verschillen tussen deze disciplines te verhelderen. Hieronder zullen eerst enige opmerkingen over de verhouding tussen archeologie en geschiedenis worden gemaakt, waarna het nut van laat- en postmiddeleeuwse archeologie toegelicht wordt. Tenslotte wordt in hoofdlijnen bekeken hoe het met deze archeologische specialisaties gesteld is Holland.

Voorafgaande aan de bespreking van de waarde van de laat- en postmiddeleeuwse archeologie voor onze kennis van het verleden en de eventuele bijdrage

die deze archeologische specialisaties kunnen leveren aan historisch onderzoek, is het verhelderend om beide disciplines (de archeologie en de geschiedbeoefening) nader te beschouwen. Daarbij is het noodzakelijk ze *vooraf* te definiëren. Om maar met de deur in huis te vallen:

Archeologie is de discipline die zich bezighoudt met de studie van menselijk gedrag (in al zijn verschijningsvormen) in het verleden aan de hand van *materiële* bronnen (grondsporen, bouwwerken en artefacten).

Geschiedenis kan gedefinieerd worden als de discipline die zich bezighoudt met de studie van menselijk gedrag (in al zijn verschijningsvormen) in het verleden aan de hand van *schriftelijke, iconografische* en/of *orale* bronnen.

Op deze omschrijvingen valt het nodige af te dingen. Zo zijn ze nogal kunstmatig van aard. Immers, in de praktijk zullen archeologen ook historische bronnen benutten bij de interpretatie van hun onderzoekgegevens en dit geldt omgekeerd ook voor historici. Historici houden zich soms zelfs expliciet met de studie van materiële cultuur bezig, denk maar aan het onderzoek van boedelinventarissen. Toch is hun uitgangspunt de verzameling boedelinventarissen en dat zijn schriftelijke bronnen.⁵ Een echte integratie met archeologische onderzoeksresultaten vindt overigens bij het onderzoek van boedelinventarissen niet plaats.⁶ Een tweede bezwaar betreft het onderscheid tussen de archeologische en historische bron. Beide zijn vaak niet zo duidelijk te classificeren, zoals de definities suggereren. Zo bevat bijvoorbeeld een boek wel tekst, maar is het tevens een materieel object. Ook zijn materiële bronnen regelmatig van afbeeldingen of teksten voorzien. De Leidse leersnipper is daarvan een treffend voorbeeld.

Het is duidelijk dat de archeologie en de geschiedbeoefening het zelfde studieobject bezitten, namelijk menselijk gedrag in al zijn verschijningsvormen in het verleden. Daarbij hoort mijns inziens ook de ontwikkeling van het landschap, de planten en dieren, voor zover deze door de mens beïnvloed zijn. Daarbij kunnen we denken aan historisch-geografische aspecten, zoals de aanleg van polders en dijken, of de ontwikkeling en selectie van huisdierrassen en cultuurgewassen. Wanneer er enkel sprake is van de reconstructie van het natuurlijke milieu of de natuurlijke ontwikkeling van diersoorten dan betreft dit eerder het terrein van de geologie, paleontologie en/of biologie.

Het studieobject mag dan gelijk zijn (menselijk gedrag in het verleden), de wijze waarop archeologische en historische gegevens verkregen worden, verschilt. Een historicus raadpleegt boeken, manuscripten, schilderijen e.d. die hij in bibliotheken, archieven en musea aantreft. Voor recente tijden kunnen

mensen geïnterviewd worden. Een archeoloog daarentegen verkrijgt zijn informatie doorgaans door middel van onderzoek van het bodemarchief, waarbij de samenhang tussen artefacten en grondsporen bestudeerd en vastgelegd wordt. Juist de vastlegging van de vondstcontext door middel van het verzamelen van vondstmateriaal, het inmeten en fotograferen van sporen en mobilia is van wezenlijk belang. Immers, het bodemarchief wordt op het moment dat het ontsloten wordt ook vernietigd.

Het spreekt voor zich dat de kwaliteit van de documentatie van het bodemarchief afhankelijk is van talrijke factoren, zoals de onderzoeksvraagstelling, de aanwezige kennis, de gehanteerde opgravingsmethoden en -technieken, maar ook van zaken als de beschikbare tijd en de weersomstandigheden. In tegenstelling tot een historicus kan een archeoloog nooit meer terugkeren naar het oorspronkelijke archief om opnieuw met andere technieken of met een gewijzigde vraagstelling zijn onderzoek te verrichten. Een goede en betrouwbare archeologische documentatie van het bodemarchief is dus van wezenlijk belang; het is namelijk het enige dat overblijft na een opgraving. Hierin schuilt het fundamentele verschil met de geschiedbeoefening. Een historicus kan in principe wel terug naar zijn bronnen.⁷ Een archeoloog daarentegen vernietigt zijn primaire bron en creëert een nieuwe bron, namelijk de opgravingsdocumentatie bestaande uit foto's, tekeningen en aantekeningen. Ook de verzamelde objecten en grondmonsters maken hier deel van uit.

Noch het documenteren van het bodemarchief, noch het opstellen van typologieën en verspreidingskaarten van specifieke vondstgroepen behoren het einddoel te zijn van een archeoloog, hoe waardevol dit werk ook is. Een verslaglegging van opgravingsresultaten is namelijk niets anders dan voor de historicus het verzorgen van een bronnenuitgave. De archeoloog moet uiteindelijk aan de hand van de *statische* context waarin artefacten en grondsporen zijn aangetroffen een beeld schetsen van het verleden. De aard, functie en betekenis van de voorwerpen en de gebouwen, graven e.d. dienen achterhaald te worden. De oorspronkelijke gebruikscontext(en) moet worden gereconstrueerd om inzicht te krijgen in het doen en denken van mensen in het verleden.

Ook binnen de geschiedenis is een dergelijk onderscheid in activiteiten te maken. Men spreekt in dat kader wel van *geschiedvorsing* en *geschiedschrijving*. Een geschiedvorser bestudeert en inventariseert archiefstukken en gebruikt technieken om ouderdom, herkomst en inhoud te bepalen. Maar nadat deze zijn werk gedaan heeft, zal de geschiedschrijver uiteindelijk zijn bevindingen moeten integreren in een samenhangend historisch betoog. In een dergelijk exposé

worden weliswaar de historische feiten vermeld, zoals die bijvoorbeeld in een archiefstuk zijn te vinden, maar de selectie van deze feiten, de waarden die hen worden toegekend alsmede de (causale) verbintenissen die ertussen worden gelegd, komen door de scheppende werking van de historicus tot stand. De geschiedschrijver geeft uiteindelijk middels zijn betoog een representatie van de (historische) werkelijkheid net zo als een kunstenaar in een schilderij een representatie van een landschap kan geven.

Ook een archeoloog dient uiteindelijk een coherent verhaal te vertellen of een beeld te schetsen van (een aspect van) het verleden dat verder reikt dan het doen van mededelingen over de exacte vindplaats, de ouderdom, de afmeting, de verspreiding etc. van artefacten of grondsporen. Ook hij dient betekenis te geven aan zijn studieobjecten, zich af te vragen waarom bepaalde (assemblages van) artefacten opkomen of verdwijnen, welke rol ze in het verleden speelden en wat voor een voorstelling we van het verleden moeten maken. Anders gezegd: evenals de historicus zal ook de archeoloog samenhang in het verleden moeten aanbrengen en een voorstel moeten doen vanuit welke optiek we het verleden moeten aanschouwen om daarmee op een zinvolle wijze de overgebleven resten van dat verleden te kunnen begrijpen. Kortom, er moet een stap gemaakt worden tussen de beschrijving van een stuk bewerkt runderleer uit een berg grond in Leiden en laat-middeleeuwse huwelijksgebruiken, de literaire perceptie van de laat-middeleeuwse burger of wat men ook voor ogen heeft. Die stap moet wel gemaakt worden, anders zal de archeologie nauwelijks een meerwaarde hebben voor ons inzicht in het verleden en blijft het steken bij het doen van triviale mededelingen, die voor ons historisch inzicht van weinig of generlei waarde zijn.

Archeologie en geschiedenis verschillen in dit opzicht dus niet wezenlijk van elkaar. Dit laatste lijkt ook voor de gehanteerde bronnen op te gaan. Wanneer de materiële (archeologische) bron vergeleken wordt met de schriftelijke (historische) bron, dan vertonen ze veel overeenkomsten. Zo kan gewezen worden op het incomplete karakter van beide. Veel materiële en schriftelijke bronnen, die overigens vrijwel nooit geproduceerd zijn om als historische bron te dienen, zijn verdwenen en wetenschappers uit beide disciplines dienen zich dan ook voortdurend af te vragen hoe representatief hun bronnen zijn. Ook de vraagstelling en de noodzakelijke selectie verlenen de uiteindelijke waarde aan beide soorten bronnen. Onze ervaring van de werkelijkheid, onze vaststelling wat wij als historische of archeologische feiten beschouwen, wordt mede bepaald door de door ons gehanteerde theorieën, concepten e.d. Het eerste deel van het motto van de nestor van de Nederlandse archeologie, A.E. van Giffen,

weergegeven in zijn proefschrift, 'Die Tatsachen bleiben, die Interpretation schwänkt' is dan ook, vanwege de theoretische beladenheid bij het vaststellen van historische en archeologische feiten, onjuist.⁸

Naast deze overeenkomsten die met de bestudering van beide soorten bronnen samenhangen, zijn er ook overeenkomsten in de aard van schriftelijke en materiële bronnen aan te geven. Zo zijn teksten en materiële cultuur beide communicatie-middelen. Ze leveren beide een bijdrage aan het herkennen en het in standhouden van verschillende (sub-)culturen, hun gebruik is beide contextafhankelijk, ze zijn beide dynamisch, in die zin dat ze zich aan veranderende omstandigheden aanpassen, en ze zijn beide typisch menselijke producten, die worden aangeleerd, inclusief hun (symbolische) betekenis. Dat materiële objecten een 'talig' karakter bezitten, wordt de afgelopen jaren door veel archeologen benadrukt en niet voor niets zijn er de afgelopen jaren over dit facet boekenkasten vol geschreven. De ideeën van Ricoeur, Derrida, Foucault en andere (taal-)filosofen zijn dan ook in menig archeologisch theorieboek aan te treffen. De 'linguistic turn' in de archeologie blijkt uit boektitels als: 'Reading material culture' en 'Reading the past'.⁹ Overigens zijn veel van dergelijke theoretische verhandelingen onleesbaar door een weinig transparant en versluierd taalgebruik, waarbij auteurs filosofische reflecties voor het voetlicht brengen die niet of nauwelijks aan een archeologisch praktijk te relateren zijn of verbonden worden.

Nu is de functie en vooral de betekenis van materiële cultuur in het verleden meestal niet direct af te leiden uit de artefacten zelf. Gebruik en symbolische waarden van materiële cultuur in samenlevingen in het verleden worden vaak pas vastgesteld door gebruik te maken van de antropologische analogie en/of de historische analogie. Met andere woorden: materiële cultuur krijgt pas betekenis, wordt pas begrijpbaar, door antropologische kennis en inzichten te gebruiken of door specifieke historische bronnen te raadplegen. Uiteindelijk is het ook zo gesteld met onze snipper leer. Wanneer historische bronnen niet voorhanden zouden zijn, zou wel duidelijk zijn dat het hier een fragment koeleer betreft. Ook zou de aangebrachte versieringstechniek ('blind-drukken') achterhaald kunnen worden, desnoods door het toepassen van experimenten. Door de aanwezigheid van complete slippers die elders opgegraven zijn, zou bovendien vastgesteld kunnen worden dat het hier een deel van een schoeisel betreft. Maar dat dit schoeisel vooral door vrouwen gedragen werd, dat de voorstelling betrekking heeft op een middeleeuwse lovestory en dat slippers als (huwelijks)geschenken functioneerden zouden we niet te weten komen.

Daarvoor zijn historische bronnen nodig en om over de rol en betekenis van (huwelijks)geschenken en uitwisseling van goederen geïnformeerd te worden, kunnen de nodige kennis en parallellen aan de antropologie ontleend worden.

Wanneer nu, vooral voor de jongere perioden, een zinvolle en niet-clichématige interpretatie van archeologische fenomenen zo sterk afhankelijk is van historische informatie, is de vraag gerechtvaardigd of laat- en postmiddeleeuwse archeologie een wezenlijke bijdrage kan leveren aan onze kennis van het verleden. Ik kom hier nog op terug.

De toekenning van betekenis aan materiële bronnen komt dus *indirect* tot stand, door gebruikmaking van antropologische analogieën of historische gegevens. Dit laatste in tegenstelling tot schriftelijke bronnen, waarbij sprake lijkt te zijn van een *directe* overdracht van informatie. Immers, de interpretaties van de teksten kunnen weliswaar verschillen, teksten kunnen op verschillende manieren uitgelegd worden, maar ze lijken op een veel directere en minder anonieme wijze tot ons te 'spreken'. Toch komt ook de betekenis van teksten alleen tot stand door de inhoud ervan af te zetten tegen andere historische bronnen en te plaatsen in het historisch beeld dat we hebben van een periode of een aspect van het verleden. Met andere woorden, de betekenis van historische feiten komt eveneens indirect tot stand in de confrontatie met andere historische gegevens, maar veelal ook door de kennis die we ontleen aan de antropologie of andere sociale wetenschappen. In die zin blijkt dus het hiervoor geconstateerde onderscheid bij de interpretatie van de materiële bron en de schriftelijke bron minder duidelijk te zijn, dan het op het eerste gezicht lijkt.

We kunnen zelfs het voorgaande omdraaien en juist directheid als eigenschap aan archeologische bronnen toekennen. In tegenstelling tot teksten bieden materiële bronnen namelijk juist bij uitstek de mogelijkheid om het verleden op de meest directe manier te ervaren. We zijn immers in staat materiële bronnen te bekijken en betasten. Zeker op het moment dat een voorwerp of een fundering tijdens een opgraving aan het licht komt of ontdekt wordt, is er sprake van een zeer directe en concrete band met het verleden. Die sensatie, waarbij het verleden zich lijkt te openbaren, is iets wat iedere archeoloog kent en wat juist ook voor de minder ingewijden de *raison d'être* van de archeologie is. Deze directe ervaring met het verleden, het moment dat het verleden haast tastbaar en zichtbaar wordt en er haast sprake lijkt te zijn van een zintuiglijk contact, is iets wat tegenwoordig in de geschiedtheorie in de belangstelling staat.¹⁰

Deze evocerende werking van materiële objecten kan worden benut bij historische weergaven in de vorm van tentoonstellingen en publicaties. Juist door

materiële objecten te tonen wordt het verleden *aanspreekbaar* gemaakt. Een artefact, dat *an sich* spraakloos en onverschillig is, zal bij een dergelijke presentatie door de samenstellers ervan een specifieke waarde of functie toegekend krijgen. Daardoor is de presentatie-context van een object, naast de vondst- en gebruikscontext, het derde veld waaraan een artefact betekenis ontleend.¹¹ Zo kan de snipper leer uit Leiden in een tentoonstelling getoond worden om een exposé over leerbewerking te ondersteunen, maar kan ook -terecht of onterecht- als bewijs of illustratie dienen voor laat-middeleeuwse kleding, huwelijksgebruiken of de literaire voorkeuren van de late middeleeuwer. Ook kan de snipper leer om puur esthetische redenen getoond worden, zonder verder commentaar. Juist in deze presentatie-context komt onze omgang met en weergave van het verleden bloot te liggen.

De laat- en postmiddeleeuwse archeologie houdt zich bezig met de bestudering van een periode waarover ook relatief veel historische en iconografische bronnen zijn overgeleverd.¹² Voor de Nederlandse situatie betekent dit dat de bestudering van het tijdvak na ongeveer 1300 gerekend kan worden tot het terrein van de laat-middeleeuwse archeologie en na ongeveer 1500 spreken we van post-middeleeuwse archeologie. Tussen beide bestaat geen wezenlijk onderscheid; de laat en postmiddeleeuwse samenlevingen zijn uiteraard wel verschillend, hetgeen ook in de materiële cultuur wordt gereflecteerd, maar de archeologische specialisaties zijn in essentie niet verschillend.

De door post-middeleeuwse archeologen bestudeerde periode loopt in theorie tot aan het heden. Zo lang archeologie kennis kan leveren over het zeer recente verleden of zelfs onze tijd is het een gerechtvaardigde activiteit.¹³ In de praktijk laat men de periode meestal eindigen rond 1800.¹⁴ De materiële cultuur van het industriële tijdvak valt doorgaans buiten het studieterrein van de post-middeleeuwse archeologie. Wel besteden disciplines als de industriële archeologie en toegepaste kunst hier aandacht aan.

Recentelijk heeft de Engelse archeoloog Matthew Johnson voorgesteld om de laat- en postmiddeleeuwse archeologie te beschouwen als *an archaeology of capitalism*.¹⁵ Het begrip 'capitalism' wordt door hem zeer breed geïnterpreteerd. Het gaat hierbij niet alleen om de economische betekenis, maar ook de studie van (de veranderingen met betrekking tot) de inrichting van het landschap, seculariserings- en privatiseringsprocessen e.d. vallen hieronder. Waar het hem vooral om te doen is, is dat archeologen de grote vraagstukken uit sociale en de historische wetenschappen gaan bestuderen. Daarbij kan gedacht worden aan de

overgang van een feodale naar een kapitalistische samenleving en de verhouding volks- en elitecultuur. Archeologie moet zich niet beperken tot 'small-scale empirical contributions', zoals dat nu in Europa gebruikelijk is.

Om van potscherven, pijpekoppen, botten e.d. te komen tot de beantwoording van vragen, zoals Johnson die terecht stelt, zal aan de objecten een meerwaarde moeten worden gegeven, die niet direct uit die objecten zelf te destilleren is. Doordat de historische realiteit geen eenduidige, deterministische beschrijving oplegt en de materiële bronnen zwijgzaam en multi-interpretabel zijn, zal van de archeoloog enige durf en risico verlangd worden om te komen tot samenhangende beschrijvingen van het verleden. Nu zijn niet *alle* beschrijvingen van het verleden mogelijk. Een historisch betoog zal ten minste op basis van het 'gezond verstand' aanvaardbaar moeten zijn, want een archeoloog kan in zijn geschriften niet zonder meer alles poneren. Immers hij zal niet alleen gelezen willen worden, maar vooral ook *geloofd* willen worden. Desalniettemin zal bij een weergave van het verleden, dat boven het empirisch gegeven uitstijgt en juist daardoor een bijdrage kan leveren aan ons historisch inzicht, durf en risico vereist zijn. In een heel ander kader heeft de Groningse geschiedfilosoof Ankersmit al eens eerder in *Leidschrift* een lans gebroken voor het risicovolle gedrag van historische wetenschappers. '(...) het is toch de culturele taak van de historicus om onvoorzichtig te zijn, om risico's te lopen, want eerst in de risico's die hij loopt, krijgt het verleden de kans zich aan ons te openbaren.(..) Alles wat in de geschiedbeoefening en de theorie van waarde is, werd door de onvoorzichtigen tot stand gebracht.'¹⁶

Naast de bijdrage die de laat- en postmiddeleeuwse archeologie aan de grote vraagstukken binnen de geschiedschrijving kan leveren, zijn verder de volgende argumenten aan te voeren voor de beoefening van deze archeologische disciplines:

1. Niet over alle aspecten van het leven, en zeker niet over de vanzelfsprekende 'allegaagse' fenomenen, zijn historische bronnen voorhanden. Zo bestaan er bijvoorbeeld wel laat-middeleeuwse kookboeken en bestellijsten voor maaltijden die meestal betrekking hebben op het huishouden van de elite, maar wat de doorsnee-middeleeuwer werkelijk als dagelijkse kost tot zich nam, is niet uit historische bronnen te achterhalen. De studie van consumptieafval, zoals botten, pitten en zaden, door archeologen kan ons hierover wél informeren. Een ander voorbeeld betreft de studie van scheepsbouwtechnieken. Over dit onderwerp bestaan weinig contemporaine bronnen, aangezien de kennis en kunde van de

bouw van schepen vooral mondeling werd overgeleverd. Scheepsarcheologie kan de ontwikkeling en ruimtelijke verspreiding van de gehanteerde technieken inzichtelijk maken.

2. De archeologie van historische perioden geeft ons inzicht in de *materiële setting* van het verleden. Een boedelinventaris kan dan wel 'eenige aarden potten' vermelden, maar niet hoe die potten eruit zagen. De archeologen zijn in staat de materiële cultuur werkelijk te tonen. Ze kunnen aangeven welke 'aarden potten' in welke tijd voorkwamen, hoe deze in de loop der tijd veranderden, welke ceramiek in wat voor soort huishouden voorkwam, welke differentiatie er bestond, hoe de potten vervaardigd werden en in welk geografisch gebied ze voorkwamen.¹⁷ In die zin kunnen archeologen dus inzicht geven in de ontwikkeling van de techniek, de mate van specialisatie binnen een bepaalde periode of nijverheidssector, de verspreiding van producten (zowel in tijd, ruimte en onder verschillende sociale en ethnische groepen). Een dergelijk inzicht in de materiële setting van het verleden is onder meer van belang bij een betrouwbare inrichting van stijlkamers in musea of bij de beoordeling van de realistische waarde van bijvoorbeeld zeventiende-eeuwse interieur-schilderstukken.¹⁸

3. De kennis van materiële cultuur kan ook gebruikt worden bij het onderzoek van nederzettingen uit historische perioden waarvan vrijwel geen historische of iconografische bronnen voorhanden zijn, zoals die van kolonisten en walvisvaarders.¹⁹

4. Archeologen kunnen ook een bijdrage leveren aan de beoordeling van historische interpretaties en theorieën. In dat kader kan bijvoorbeeld gewezen worden op Elias' civilisatieproces. De bestudering van afvalverwerking, pispotten, kwispedoors en de ruimtelijke indeling van huizen kan niet alleen verklaard worden aan de hand van deze theorie maar kan op z'n beurt deze theorie ook op z'n merites beoordelen en zonodig verfijnen of corrigeren. Ook aan andere historische onderzoeksvelden kan de archeologie een bijdrage leveren, zoals de studie van volkscultuur (denk bijvoorbeeld aan bijgeloof), de wooncultuur, de verhouding stad-platteland en gender-studies. Ook kan de archeologie nieuwe onderzoeksvragen genereren. Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan de honderden profane (waaronder erotische) insignes die de afgelopen jaren zijn gevonden en talrijke vragen voortbrengen die ook op het terrein van de literatuur-, kunst- en mentaliteitsgeschiedenis liggen.²⁰

5. Het archeologisch onderzoek van perioden waarover ook talrijke schriftelijke en iconografische bronnen bestaan, kan ons door de confrontatie van verschillende bronnen ook iets leren over de mogelijkheden, reikwijdte,

betrouwbaarheid en beperkingen van die afzonderlijke bronnen. Dit laatste geldt ook voor de gehanteerde methoden en technieken en de gangbare interpretaties binnen de afzonderlijke disciplines. Kortom: door historische en archeologische bronnen, die betrekking hebben op het zelfde aspect van het verleden, met elkaar te confronteren kunnen we de aard en waarde van de afzonderlijke bronnen beter vaststellen en daardoor een beter inzicht krijgen in beide disciplines.

Om de betekenis vast te kunnen stellen van een willekeurig laat- of postmiddeleeuws archeologisch onderzoek in het leveren van een bijdrage aan onze kennis van het verleden of de discussie hieromtrent, is het van belang te kijken naar hoe de archeologische feiten en interpretaties zich verhouden tot de historische tegenhangers.²¹ Wanneer bij een onderzoek de archeologische feiten slechts de historische feiten bevestigen, is het onderzoek van weinig betekenis. Dan klopt inderdaad de constatering van de historicus Sawyer: 'archaeology is a very expensive way of telling us what we already know'. Het onderzoek wordt al waardevoller wanneer het archeologisch onderzoek leidt tot een aanvulling op of een correctie van het historisch beeld. Het meest interessant is het archeologisch onderzoek dat een resultaat heeft dat in tegenspraak is met een historisch feit of historische reconstructie. Het oplossen van dergelijke contradicties leidt namelijk doorgaans tot een grote toename van onze kennis van (een aspect van) het verleden.

Het is onmogelijk om binnen de opzet van dit artikel uitgebreid de talrijke publicaties over laat- en postmiddeleeuwse onderzoek te bespreken. Dat is ook niet nodig. Aan de hand van hetgeen hierboven te berde is gebracht, kan de huidige stand van zaken weergegeven worden. Twee opmerkingen vooraf:

Het laat- en postmiddeleeuws onderzoek wordt uitgevoerd door zowel beroeps- als amateurarcheologen. Vooral door de laatste groep is en wordt veel uitvoerend werk verricht. Daarbij moet niet alleen gedacht worden aan het doen van opgravingen, maar ook aan de uitvoering van inventarisaties en bestudering van specifieke vondstcategorieën. Zo kan onze huidige kennis van de productie, datering, verspreiding en het gebruik van tabakskleipijpen vrijwel geheel op het conto van deze groep worden geschreven.

Laat- en postmiddeleeuws archeologisch onderzoek is vooral *stadsarcheologisch* onderzoek. Het onderzoek dat 'op het platteland' plaatsvindt beperkt zich hoofdzakelijk tot enkele belangrijke gebouwen, zoals kastelen, kerken, kloosters etc. Het onderzoek vindt geïsoleerd en op individuele wijze

Het archeologisch onderzoek van laat- en postmiddeleeuwse fenomenen vindt incidenteel al vele decennia plaats. Vooral in de jaren tachtig heeft het een grote vlucht genomen. Het onderzoek staat dan ook zeker niet meer in de kinderschoenen, maar is toch ook nog niet volwassen. Het vertoont m.i. eerder wat puberale trekken: het wil zich namelijk wel graag als zelfstandige discipline onderscheiden en voor vol worden aangezien, maar dit doel is nog niet bereikt. Ik zal dit laatste hieronder toelichten.

De onvolwassenheid komt onder meer tot uiting in het ontbreken van een gemeenschappelijke vraagstelling. Een inventarisatie van wat we nu eigenlijk weten, maar vooral van wat we niet weten, en de daaruit voortvloeiende onderzoeksprioriteiten ontbreekt. Daardoor lijkt het erop of er geen echt 'brandende' kwesties of vragen aanwezig zijn, die de richting(en) binnen het laat- en postmiddeleeuws onderzoek aangeven. Daarnaast is er nauwelijks sprake van een debat over specifieke zaken binnen de laat- en postmiddeleeuwse archeologiebeoefening, zoals die er wel is voor andere archeologische thema's, denk maar aan het Neanderthaler-, het neolithiserings- of romaniseringsvraagstuk.²³ Ook bij de universiteiten ontbreekt een *overview* van wat er op laat- en postmiddeleeuws archeologisch gebied plaatsvindt. Deze vorm van archeologie, met stadsarcheologie als specialisme daarbinnen, wordt niet op structurele wijze in Nederland gedoceerd.

Ook in permanente museale exposities worden de mogelijkheden van het archeologisch onderzoek van de meer recente perioden niet volwaardig gepresenteerd. Het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden bijvoorbeeld eindigt met haar presentatie rond 1500, terwijl dit geen afspiegeling is van de archeologische praktijk; immers het stadsarcheologisch onderzoek in Nederland heeft zich juist de afgelopen vijftien jaar veelvuldig met de periode ná 1500 beziggehouden. Museum Boymans van Beuningen in Rotterdam heeft weliswaar in een afzonderlijk paviljoen een grote hoeveelheid laat- en postmiddeleeuwse artefacten tentoongesteld, maar deze presentatievorm is uitsluitend objectgericht. Bij de meeste overige stedelijke musea spelen archeologische vondsten een ondergeschikte rol en worden zij gepresenteerd als 'mooie objecten' of illustreren het historisch verhaal van de geschiedenis van een stad.

Kijken we naar publicaties over laat- en postmiddeleeuwse archeologie, dan kunnen we het volgende vaststellen. De meeste publicaties geven een beschrijving van de opgravingsgegevens.²⁴ De documentatie beperkt zich met name tot wat voor een fenomeen of object waar gevonden is en hoe oud het is.

Zoals we hierboven zagen, is een dergelijke betrouwbare weergave van de vondstcontext uiterst belangrijk. Het mag echter geen einddoel op zich zijn. Dit geldt ook voor de inventarisaties van specifieke vondstcategorieën. Het is uiteraard van fundamenteel belang om typologieën op te stellen en de datering en verspreiding van specifieke vondstgroepen in kaart te brengen. Maar ook hiervoor geldt dat de resultaten ervan het uitgangspunt moeten vormen voor een veel breder, samenhangend historisch betoog.

Dat de laat- en postmiddeleeuwse archeologie nog niet echt tot wasdom is gekomen, blijkt ook uit het feit dat er betrekkelijk weinig overzichtsartikelen van onderzoeksresultaten zijn verschenen. Zo zijn er slechts enkele overzichten van het archeologisch onderzoek in steden voorhanden, maar van een interstedelijke vergelijking en synthese is nog nauwelijks sprake.²⁵ Dit laatste geldt ook voor de samenstelling en aard van materiële cultuur in contemporaine en diachrone studies.²⁶ Bij het veelvuldig uitgevoerde beerputtenonderzoek is in hoofdzaak ook nog slechts sprake van een individuele presentatie van het vondstmateriaal. Weliswaar worden pogingen ondernomen om de beschrijving van de inhoud van beerputten te standaardiseren, waardoor ze onderling vergelijkbaar worden, maar een synthese van de resultaten en echt 'spannende' onderzoeksvragen ontbreken vooralnog.²⁷

De laat- en postmiddeleeuwse archeologie is nog geen volwaardige archeologische discipline. Overzichtswerken en inventarisaties van onderzoeksprioriteiten ontbreken, van 'brandende vragen' en debat is vrijwel geen sprake; structurele en coherente samenwerking tussen archeologen onderling en tussen archeologen en historici missen we eveneens. Toch is er ook veel positiefs te melden. De belangstelling voor, en de activiteiten op, het gebied van de beoefening van archeologie van de jongere periodes groeit. De afgelopen jaren zijn er talrijke publicaties verschenen en gaat onze kennis van afzonderlijke vondstgroepen zienderogen vooruit. Het onderzoek in de steden draagt hier zeker toe bij. Niet alleen worden op detailniveau met betrekking tot de geschiedenis van gebouwen of stadshistorische zaken resultaten geboekt, ook de publieke belangstelling voor en betrokkenheid bij de archeologie is bij stadsarcheologisch onderzoek gebaat. Er is dus veel wat mij tevreden stelt, hoewel er ook nog een hoop te wensen blijft en voor verbetering in aanmerking komt. In één zin: Altoes blide/so wat ic lide.

Noten:

1. Ik dank Michiel Bartels, Ton Guiran en Dick Stapert voor het doorlezen en becommentariëren van een eerdere versie van dit artikel.
2. Verschillende vondstgroepen die bij de aanleg van de zogenaamde 'Marktenroute' zijn aangetroffen, zijn gepubliceerd. Zie bijvoorbeeld voor de metaal- en keramiekvondsten de bijdragen van P. Bitter in L. Barendrecht en H. Suurmond-van Leeuwen, eds., *Bodemonderzoek in Leiden. Archeologisch jaarverslag 1990/1991* (Leiden 1992) Voor verschillende leervondsten de bijdrage van C. van Driel-Murray in L. Barendrecht en H. Suurmond-van Leeuwen, eds., *Bodemonderzoek in Leiden. Archeologisch jaarverslag 1988/1989* (Leiden 1990).
3. Voor een uitgebreide beschrijving van dit bovenblad en van vergelijkbare exemplaren in Nederland, zie H. Sarfatij, 'Tristan op vrijersvoeten? Een bijzonder versieringsmotief op laat-middeleeuws schoeisel uit de Lage Landen', *Ad fontes: opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft* (Amsterdam 1984) 371-400.
4. Zie hiervoor ook: D. Hogenelst en F. van Oostrom, *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen* (Amsterdam 1995) 13-15.
5. Zie voor een uitgebreide verhandeling van het onderzoek van boedelinventarissen en testamenten in relatie met de archeologie: F. Verhaeghe, 'Materiële cultuur, archeologie, geschiedenis en staten van goed', F. Daelemans, *Bronnen voor de geschiedenis van de materiële cultuur. Staten van goed en testamenten* (Brussel 1988) 131-206.
6. Zie bijvoorbeeld J.R. ter Molen e.a., eds., *Huisraad van een molenaarsweduwe* (Amsterdam 1986). Archeologische objecten worden slechts illustratief gebruikt bij een inventaris van een 16de-eeuwse Leidse molenaarsweduwe.
7. Bij orale geschiedschrijving is dit laatste in sommige gevallen niet mogelijk, bijvoorbeeld door het overlijden van een geïnterviewde.
8. A.E. van Giffen, *Die Fauna der Wurten* (Leiden 1913).
9. C. Tilley, ed., *Reading material culture. Structuralism, Hermeneutics and Post-Structuralism* (Oxford 1990); I. Hodder, *Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology* (Cambridge 1986). Een recent overzicht: I. Hodder e.a., eds., *Interpreting Archaeology. Finding meaning in the past* (Londen 1995).
10. In dit kader kan verwezen worden naar J. Tollebeek en T. Verschaffel, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse* (Amsterdam 1992), waarin de 'historische sensatie' nader uitgewerkt wordt. In zekere zin kan ook een verband gelegd worden met de 'historische ervaring', waarvoor voor het belang ervan op erudiete wijze een lans gebroken wordt door Ankersmit in het tweede deel van zijn drieluik: F.R. Ankersmit, *De macht van representatie. Exploraties II: cultuurfilosofie en esthetica* (Kampen/Kapellen 1996).
11. Over de (wisselende) betekenis van objecten en verzamelingen in museale context, zie S.M. Pearce, *Museums Objects and Collections. A cultural study* (Leicester/Londen 1992).

12. Voor een theoretische beschouwing over de praktijk van historisch-archeologisch onderzoek, zie: F. Verhaeghe, 'Twee zijden van één verleden. Geschiedenis en archeologie: beschouwingen omtrent theorie, methode en praktijk', *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de zuidelijke Nederlanden* (Spa 1988).
13. Zie de bestseller: W. Rathje en C. Murphy, *Rubbish!. The archaeology of garbage. What our garbage tells us about ourselves* (New York 1992).
14. Post-middeleeuwse archeologie wordt ook wel met de term historische archeologie aangeduid. Zie over het begrip en de mogelijkheden van de historische archeologie: C.E. Orser en B.M. Fagan, *Historical archaeology* (New York 1995). Voor de Nederlandse situatie: A.H. Carmiggelt en L. Hacquebord, 'Historical archaeology in the Netherlands: a mature archaeological discipline', J.C. Besteman e.a., eds., *Medieval archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*. (Assen/Maastricht 1990) 315-324.
15. M. Johnson, *An archaeology of capitalism* (Oxford 1996).
16. F.R. Ankersmit, 'Geschiedbeoefening en geschiedfilosofie', *Over nut en nadeel van de geschiedtheorie voor de historicus* (themanummer Leidschrift 1988) 24.
17. Een recent voorbeeld van het archeologisch onderzoek van de kwantitatieve en kwalitatieve productie en techniek van een 17de-eeuwse pottenbakkerij in Alkmaar is te vinden in: P. Bitter, *Geworteld in de bodem. Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar* (Zwolle 1995).
18. Om te zien hoe boedelinventaris-onderzoek een bijdrage kan leveren aan de beoordeling van het realistisch gehalte van 17de-eeuwse schilderijen, zie: T. Wijsenbeek-Olthuis, 'Het Hollandse interieur in beeld en geschrift', *Theoretische geschiedenis* 23 (1996 no. 2) 145-161.
19. Zo gebruikte L. Hacquebord in zijn proefschrift gegevens uit Hollandse steden voor de interpretatie van vondsten van de walvisvaardersnederzetting Smeerenburg, zie: L. Hacquebord, *Smeerenburg. Het verblijf van Nederlandse walvisvaarders op de westkust van Spitsbergen in de 17de eeuw* (Groningen 1984). Zie ook: L. Hacquebord, 'Waar archeologie en geschiedenis elkaar overlappen; historisch-archeologisch onderzoek van de Hoornse traankokerij in Smeerenburg op Spitsbergen', *Bulletin KNOB* 89 (1990) no. 3.
20. Zie voor deze insignes: H.J.E. van Beuningen en A.M. Koldewij, *Heilig en profaan. 1000 Laatmiddeleeuwse Insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen*. Rotterdam Papers VIII (Cothen 1993). Voor de verschillende invalshoeken: A.M. Koldewij en A. Willemsen, eds., *Heilig en Profaan. Laatmiddeleeuwse insignes in cultuurhistorisch perspectief* (Amsterdam 1995).
21. Over de verhoudingsvormen tussen archeologische en historische bronnen, zie: A. Carmiggelt, 'Een reconstructie van een reconstructie. Archeologisch en historisch onderzoek naar het ontstaan van de middeleeuwse stad Rotterdam', T.J. Hoekstra

- en D.J. de Vries, eds., *Rotterdam Papers 10* (in druk).
22. Voor een overzicht van het stadsarcheologisch onderzoek, zie: H. Sarfatij, ed., *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland* (Amsterdam 1990). Het gebrek aan samenwerkingsverbanden binnen stadsarcheologisch onderzoek komt nader aan de orde in: E. Jacobs, *Stadsarcheologie, hoezo?. Ontwikkeling en toekomst van de stadsarcheologie in Nederland (Archeologisch Informatie Cahier 4)* (Leiden 1993).
 23. Wel was enige tijd terug sprake van een debat over een wat geringer onderwerp, namelijk de datering en toeschrijving van fundamente in Amsterdam aan het 'Kasteel van Amstel'. Meer hierover: M.B. de Roever, ed., *Het 'Kasteel van Amstel'. Burcht of bruggenhoofd?* (Amsterdam 1995).
 24. Wie een idee wil krijgen over waar laat- en postmiddeleeuws archeologisch onderzoek in Holland plaatsvindt, kan de archeologische kronieken raadplegen, die jaarlijks in het blad *Holland* verschijnen.
 25. Zie voor een overzicht en vergelijking van steden in Holland in de 13de en 14de eeuw op basis van archeologisch onderzoek: H. Sarfatij, 'Van polder tot polis in de archeologie van de Hollandse stad', *Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum* 87 (1995) 9-29.
 26. Voor de laat 13de-eeuwse materiële cultuur is onlangs een artikel gepubliceerd door: E.J. Bult, 'De materiële cultuur van de late dertiende eeuw in Holland en Zeeland', in: D.E.H. de Boer e.a., eds., *Wi Florens...De Hollandse graaf Floris V in de samenleving van de dertiende eeuw*. (Utrecht 1996) 89-107. Een interessante studie is: J.M. Baart, 'De opkomst van nijverheid en handel in Holland', A. Carmiggelt, ed., *Rotterdam Papers VII. A contribution to medieval archaeology* (Rotterdam 1992) 125-133. De auteur relateert archeologisch traceerbare veranderingen binnen verschillende nijverheidssectoren rond 1300 aan zaken als (Vlaamse) immigratie, de overgang van huishoudelijke productie naar specialisatie waarbij een verandering in machtsverhouding tussen mannen en vrouwen wordt verondersteld.
 27. Wat de standaardisering betreft kan verwezen worden naar het gebruik van het zogenaamde 'Deventer-systeem'. Dit is een beschrijvings- en presentatievorm van aardewerk en glas, zoals dat het eerst toegepast is in Deventer door H. Clevis en J. Kottman. Het systeem is in Holland tot dusver gebruikt door de archeologische dienst in Alkmaar, Den Haag en Haarlem. Een studie van de verhoudingen van aardewerksoorten in beerputten en andere vondstcomplexen in Nederland en België met het doel om onder meer de onderzoeksmogelijkheden te inventariseren is te vinden in: A. Carmiggelt, 'MAE wat doen we ermee? Voorlopig verslag van de analyse van aardewerk uit laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen in Nederland en België', in: H. Clevis en J. Thijssen, eds., *Assembled Articles I* (Nijmegen 1994) 55-86. Hierin is voor verschillende Hollandse steden ook een uitgebreide literatuurverwijzing te vinden m.b.t. het beerputtenonderzoek.